

mégse tűnjék egyoldalúnak a szöveg szemle, íme néhány olyan eset, amikor a szövegkiadó — ugyancsak az apparátusban való jelzés nélkül — ajándékozta meg az olvasót a hibás szöveg javításával. A *Nabal, ... cum iam iam mors ebrio immineret, nisi. ... providentia uxoris occurrisset* mondatban a *cui ... mors ebrio immineret* -re történt javítással értelmet nyer a szöveg.³² Hasonlóképpen a *plurimae urbes diu obsessae nec raptae ... ab hostibus patefactae sunt* helyett *diu obsessae nec raptae* -t olvashatunk.³³ S utolsónak még egy: *Homines per ... vitia in diversa transformari beluas* helyett *in diversas ... beluas* áll, helyesen.³⁴

Olykor-olykor a humanista szerző tolla is megcsúszik, főként akkor, ha valahonnan idéz. A szöveg eddigi kiadói nem jelezték, hogy észrevették ezeket. Így például: *In vino ... magnum inest vitium, quod pedes patrum captet, ut ait Plautus* mondatnak³⁵ nem eléggé világos az értelme; a kontextusba sem illik jól, ugyanis a bor hatásának szimptomáiról beszél, a fejfájásról, álmatlanságról vagy éppen a zavaros álmokról. Megkeresvén Plautusnál a kérdéses mondatot, kiderül: nem volt hiábavaló a gyanakvás. A mondat ugyanis így hangzik: *pedes primum captat*, vagyis hogy leghamarább a lábunkra vet béklyót.

A bor okozta különféle ártalmak felsorolásánál Senecától idéz a következőképp: *Adiuce ... stomachi tormenta, cum effervescent merum ac viscera ipsa descendit*.³⁶ Érthető ugyan ez a megállapítás, mégis csodálkozunk, hiszen már elfogyasztáskor *viscera ... descendit* a nedű. A 83. Seneca-levélben így találjuk: *viscera ipsa descendit*, azaz feszíti a beleket.

Máskor egy-egy nem megfelelő szóalak hívja fel a figyelmet az esetleges botlásra. Az *ebrietatis animositas, imprudentis offensio minorans virtutem et facientes vulnera* mondatban a *facientes* alak vált gyanússá.³⁷ Az Ószövetségben, az Ecclesiasticus 31. könyvének 40. mondatában így áll: *minorans virtutem et faciens vulnera* (az 1939-es kiadásban a szöveggonдозó *facientis* -re „javított”).

Az *et quam sufficiens est hominum eruditio vinum exiguum* mondat az 1939-es kiadásban még értelmét is veszti, mert így áll: *Et quam sufficiens est hominum eruditio vinum exiguum*.³⁸ A Bibliában ilyen formában találkozunk vele: *Quam sufficiens est hominum eruditio vinum exiguum*. Még egy kedves, de talán a szerző által szándékosan megváltoztatott idézetre szeretnék rámutatni. A *quaecunquae ... foemina vini usum immoderate appetit, et virtutibus ianuam claudit et delicias aperit*³⁹ épületeszencia Valerius Maximusnál így szerepel: *Quaecunquae foemina vini usum immoderate appetit, et virtutibus ianuam claudit et delicias aperit*.⁴⁰ Ennyire közel állna egymáshoz a bűn és a gyönyörűség?

A példákat szaporíthatnám, de csupán ízelítőt kívántam nyújtani abból a csemegéből, amelyet a szó-tárkészítők naponta fogyasztanak.

BELLUS IBOLYA

Egy 17. századi magyar mű korabeli tudományos visszhangja. A 17. század elején Európaszerte megszületik a rendszeres időszaki sajtó. A politikai jellegű, általános érvényű hírlapok közvetlen folytatói a már a 16. században polgárjogot nyert, alkalmilag megjelenő rölapoknak, újságleveleknek.

Hamarosan azonban a rendszeres tájékoztatás igénye specializálódik, Franciaországban 1665. január 5-én napvilágot lát a *Journal des Sçavans*, az első tudományos és irodalmi folyóirat. Megalapításához, az abszolutista állameszmény és politika tudomány- és művészetpártolása jegyében, maga Colbert nyújt segítséget Denis de Sallónak, aki a lap fő célkitűzéseit így foglalja össze az első számban:

„Az a szándéka, hogy tájékoztatást adjon mindarról, ami az irodalmi és tudományos életben történik; — Az Európában megjelenő legfontosabb könyvek katalógusát közli, nem csupán a címeket, mint az eddigi bibliográfusok, hanem egyúttal azt is, miről szól, és mire használható. — Jelentős személyiségek

³² 208.

³³ 225.

³⁴ 416.

³⁵ 46.; Pseudolus 1251.

³⁶ 121., Epist. 83,21.

³⁷ 126.

³⁸ 139.

³⁹ 150.

⁴⁰ 6,3,9.

halálakor azok életművét legfontosabb alkotásainak felsorolásával, életrajzának ismertetésével méltatja. — Ismertetni fogja a természeti jelenségek magyarázatára alkalmas fizikai és kémiai kísérleteket, a művészetek és tudományok terén elért legújabb eredményeket, valamint azokat a hasznos és érdekes felfedezéseket és találmányokat, amelyek a matematikának köszönhetőek, a csillagászati megfigyeléseket, valamint az állatokon végzett anatómiai megfigyelések eredményeit. — Ismerteti a világi és egyházi bíróságok fontos ítéleteit, éppúgy, mint a Sorbonne és más francia vagy külföldi egyetemek állásfoglalásait. — Végül pedig megkíséreljük, hogy semmi, az irodalmi és tudományos élet képviselőit érdeklő esemény, bárhol is történjen Európában, ne maradjon ki ebből a lapból.¹

Az új hírlapról August braunschweig-lüneburgi herceg párizsi tudósítója már január 16-án tájékoztat:

Fenséged mellékelten egy egészen új újságot is talál. A címe Journal des Sçavans, egy igen nagybecsült parlamenti tanácsos a szerzője... Azt ígéri, minden héten megjelenteti. És minthogy nem kétséges számomra, Fenséged valamennyire kíváncsi lesz, nem mulasztom el megküldeni.²

Denis de Sallo tevékenységét az egyházi hatóságok, s főleg a jezsuiták az első perctől kezdve elle-nezték, hamarosan alkalmat is találtak, hogy mindössze néhány hónap múltán, egy gallikán szellemű mű kedvező ismertetése kapcsán, elérjék a lap megszüntetését. A lap azonban vitathatatlannul fontos, így Colbert már 1666 januárjában, Gallois abbét pénzügyileg támogatva, újraindítja. A *Journal des Sçavans* mozgalmas, kisebb-nagyobb megszakításokkal tarkított pályafutása jól bizonyítja, mennyire élő igényt elégitett ki mindvégig.³

Az előbbieken már ismertetett célkitűzéseknek megfelelően ad hírt a lap arról a magyar munkáról, amelynek 1663-as erdélyi megjelenését 1664-ben Amszterdamban újabb kiadás követte.⁴ Bethlen János erdélyi kancellár *Rerum Transylvanicarum libri quatuorjának* utóbbi kiadásáról a következő ismertetés jelenik meg a *Journal des Sçavans* első számában:

Először idézzük a betűhív francia szöveget:

Rerum Transylvaniae libri quatuor, Author Ioanne Betlenio. Amstelodami. Et se trouue à Paris chez Piget.

Nous n'auons point d'Histoire generale de la Transylvanie, c'est pourquoy ceux qui en veulent cōnoistre l'antiquité, doiuent auoir recours aux Autheurs qui ont escrit l'Histoire du Royaume de Hongrie, dont ce pays faisoit autrefois partie. Encore y trouuera-t'on peu de chose considerable, parce que ce pays estant fort esloigné du commerce du monde estoit demeuré ensengle dans la barbarie qui regne dans tous les Estats qui l'enuiroñent. Mais depuis que Ferdinand I. pours s'asseurer la Couronne de Hongrie consentit à son desmembrement & accorda la Transylvanie à son competeur; ce pays ayant eu des Princes particuliers, & ces Princes s'estant rencontrés d'humeur entreprenante & de grãd merite, ont donné beaucoup de consideration à ce pays. Aussi dans ces derniers temps les Princes de Transylvanie ont eu part à tous les grands euenemens de l'Europe.

Car le Prince de Batori ne fut esleu Roy de Pologne, apres la retraite d'Henry III. que parce qu'il s'estoit rendu redoutable aux Polonois. Betlem Gábor pensa faire perdre à la maison d'Autriche la Couronne de Boheme & celle d'Hongrie. Les Princes Ragotski porterent leurs armes iusques dans les Prouinces Héréditaires de la Maison d'Autriche, & dans le coeur de la Pologne. Et sans la diuision des Transyluains & la mort de Chimin Ianos, le Turc n'auroit pas fait de si grands progrez dans le Transylvanie. Nous auons l'histoire de ce pays assez exacte pour les derniers temps. L'Autheur du liure dont nous parlons, en a fait l'histoire depuis l'an 1629 iusque'en 1663. Son stile est facile, & les choses y semblent rapportées avec beaucoup de fidélité.

Au reste, il faut obseruer que les Transyluains mettent le nom apres le surnom. Par exemple, au lieu de dire Gabriel Betlem & lean Chimin, ils disent en leur langage, Betlen Gabor & Chimin Ianos. l'ay

¹ Idézi: HATIN, Eugène: *Bibliographie historique de la presse périodique française*. Paris, s.a. Ed. Anthropos. 28.

² Idézi: MANDROU, Robert: *Louis XIV en son temps*. Paris, 1973, PUF. 185.

³ MANDROU, R.: *im, ih*

⁴ [Szeben], 1663. — RMK II. 1022; Amsterdam, 1664. — RMK III. 2238.

cru que cette remarque ne seroit pas inutile, parce qu'il y a eu des gens qui faute de scauoir cet usage, parloient des Maisons de Gabor & de Ianos comme des plus illustres de la Transylvanie.

A Paris, chez Iean Cusson, rue S. Iacques, a l'Image de saint Iean Baptiste.⁵

Magyarul:

Erdély történetéről nincs összefoglaló munka, akik tehát ismerni akarják, kénytelenek a Magyar Királyság történetét megíró szerzők műveit olvasni, mivel korábban Erdély ennek a királyságnak része volt.

Ezekben sem találunk sok érdekeset, tekintve, hogy ez az ország a világ forgalmától távol esik, s így az őt körülvevő országokban uralkodó barbárságba látszik fulladni. Mióta azonban I. Ferdinánd, hogy megszerezhesse Magyarország koronáját, beleegyezett elszakításába és átengedte Erdélyt vetélytársának, ez az ország, önálló fejedelmei vállalkozó kedvének és nagy érdemeinek köszönhetően sok megbecsülést szerzett. Az utóbbi időkben Erdély fejedelmei részesei voltak Európa minden nagy eseményének.

Mert Bátori fejedelmet, III. Henrik visszalépése után azért választották meg lengyel királynak, mert félelmetessé vált a lengyelek szemében. Bethlen Gábor meg akarta fosztani az Ausztriai Házat a cseh és a magyar koronától. A Rákóczi fejedelmek az Ausztriai Ház Örökös Tartományaiába is behatoltak seregeik élén éppúgy, mint Lengyelország szívébe.

És az erdélyiek viszálykodása és Kemény János halála nélkül a török nem nyert volna ekkora előnyöket Erdélyben. Az utóbbi idők történetét elég pontosan ismerhetjük meg. Az említett könyv szerzője 1629-től 1663-ig írja le az eseményeket. Stílusa könnyed, érthető, s úgy tűnik, igen híven rögzíti a történeteket.

Végezetül, meg kell jegyezni, hogy az erdélyiek a keresztnévet a családnév után teszik. Például Gabriel Betlem vagy János Kemény helyett, nyelvükben Bethlen Gábort és Kemény Jánost mondanak. Úgy gondolom, nem lesz haszontalan ez az észrevétel, mert hallottam már olyanokat, akik nem ismerve ezt a szokást a Gábor és János házakról, mint a legfényesebb erdélyi családokról beszéltek.

Anélkül, hogy az ismertetés részletes elemzését akarnánk megkísérelni, néhány apróság mégis szembevetődő a mai olvasó számára. A szerzőről szólva, nem idézik annak közjogi méltóságát, vagy mert nem teljesen tisztázott annak jelentése a nyugat-európai olvasó számára, vagy sokkal inkább, mert nem tartotta fontosnak az ismertetés szerzője, annak ellenére, hogy a kancellári cím az amszterdami kiadás címlapján is szerepel.

A köztudottan Apafi fejedelem megbízásából, jórészt az ő politikájának az európai közvélemény előtti igazolására született mű ismertetésében a fejedelemről szó sem esik, s a recenzens mintha Kemény János tragikus halálát, annak körülményeit okolná az 1664–65-re kialakult helyzetért. Ki is mondja: ezek nélkül a török ilyen nagy hódításokat nem tehetett volna. Erdélyi művet ismertet, hangneme sokkal inkább, Apafi fejedelem méltatásával szemben, az európai koalíciót sürgető politikai akciókat támogatja. Jól beleillik az 1664–65-ös év lázas, háborús készülődésének egész Európában érezhető megnyilvánulásaiába. Bár a kortársak által gyakran gyámoltalannak tartott Apafi rejtett szándékai is hasonlóak lehetnek, hiszen azt is tudjuk, a török háborúban a Porta oldalán mindenkor csak a legnagyobb ellenérzésekkel, s csak olyankor vett részt, ha már végképp nem tudott kitérni a szultáni udvar sürgetései elől.

A recenzió utolsó megjegyzése nemcsak a mai magyar olvasó számára szívet melengető, aki maga is gyakran találkozik a magyar neveket kiejteni, leírni nem tudó, azokat, különös formájukat barbárnak tartó általános vélekedéssel, de egyúttal a folyóirat szerkesztőjének igényességére is rávilágít.

Az elmondottak és idézetek is jól mutatják: Bethlen művének fontosságát már a kortársak is pontosan felismerték, az akkori európai közérdeklődés homlokterébe került magyarországi események megítélésében fontos szerepe lehetett.

HÉJAS ESZTER

⁵ Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, Lm 4° 96. — Ezúton is köszönetet mondok NÉMETH S. Katalinnak a wolfenbütteli kutatásai során talált hungarika nyomtatvány közlésének szíves átengedéséért.